MEDIAMADANIYATNING ZAMONAVIY DUNYODAGI O‘RNI VA ROLI

Xaydarova Dilorom Abduxamidovna
Qo‘qon davlat universiteti katta o‘qituvchi (PhD)
998882042112
xaydarovad2112@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy axborot makonida mediamadaniyatning o‘rni va ahamiyati, uning shaxs va jamiyat hayotiga ta’siri, axborot globallashuvi sharoitida ishonchli ma’lumotlarni tanlash, tahlil qilish va baholash masalalari yoritilgan. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar faoliyatining kengayishi, soxta axborotlar tarqalishi, raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt vositalarining media muhitga ta’siri tahlil qilingan. Mediamadaniyatni rivojlantirishning shaxsiy axborot xavfsizligini ta’minlash, tanqidiy fikrlashni shakllantirish va jamiyatda axborot mas’uliyatini kuchaytirishdagi ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: mediamadaniyat, media savodxonlik, axborot makoni, raqamli texnologiyalar, axborot xavfsizligi, tanqidiy fikrlash, soxta axborot, ijtimoiy tarmoqlar, sun’iy intellekt.

Globallashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan bugungi davrda media muhit inson hayotining ajralmas tarkibiy qismiga aylanmoqda. Axborot-kommunikatsiya vositalarining takomillashuvi, internet tarmog‘i imkoniyatlarining kengayishi hamda ijtimoiy tarmoqlarning ommalashuvi natijasida insonlarning axborot olish, uni qayta ishlash va tarqatish imkoniyatlari sezilarli darajada ortdi. Bunday sharoitda mediamadaniyat masalasi nafaqat axborotdan foydalanish ko‘nikmasi, balki shaxsning ijtimoiy mas’uliyati, mustaqil fikrlashi va axborot xavfsizligini ta’minlash bilan bog‘liq muhim ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida namoyon bo‘lmoqda.Inson muayyan ekologik muhitda xavfsiz faoliyat yuritishi uchun mazkur muhitning xususiyatlarini bilishi zarur bo‘lganidek, zamonaviy media muhitda ham ongli va mas’uliyatli faoliyat olib borishi uchun axborot makonining o‘ziga xos jihatlarini anglashi lozim.

Chunki media vositalari orqali uzatilayotgan ma’lumotlar insonning dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlari, qadriyatlari va qarorlar qabul qilish jarayoniga bevosita yoki bilvosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu jihatdan mediamadaniyat zamonaviy insonning axborot bilan ishlash kompetensiyasini shakllantiruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi.Mediamadaniyat tushunchasi shaxsning ommaviy axborot vositalari va raqamli kommunikatsiya platformalaridan ongli, tanqidiy hamda mas’uliyatli foydalanish qobiliyatini ifodalaydi. U axborotni shunchaki qabul qilish yoki uzatish

bilan cheklanmay, uning mazmunini anglash, manbasini tekshirish, ishonchliligini baholash va ijtimoiy oqibatlarini hisobga olishni ham qamrab oladi. Demak, mediamadaniyat insonning media makondagi xulq-atvori, axborotga munosabati va kommunikativ faoliyatining sifatini belgilovchi muhim mezondir.Bugungi kunda axborot insoniyat hayotida strategik ahamiyatga ega resurslardan biriga aylangan. Axborotga bo‘lgan ehtiyojning ortishi uni ishlab chiqarish, saqlash, uzatish va iste’mol qilish jarayonlarini tubdan o‘zgartirdi. Xususan, internet texnologiyalarining rivojlanishi axborot almashinuvi tezligini oshirib, geografik chegaralarning kommunikatsiyaga ta’sirini kamaytirdi. Natijada insonlar turli mamlakatlarda sodir bo‘layotgan voqea-hodisalar haqida qisqa vaqt ichida ma’lumot olish, o‘z fikrlarini keng auditoriyaga yetkazish va jamoatchilik muhokamalarida ishtirok etish imkoniyatiga ega bo‘ldilar.Biroq axborot almashinuvining tezlashuvi va ommaviylashuvi uning ishonchliligini ta’minlash masalasini ham dolzarb qilib qo‘ymoqda. Axborotning tezkor tarqalishi ayrim hollarda uning mazmunini tekshirish, manbasini aniqlash va dalillar bilan solishtirish jarayonlaridan ustun keladi.

Natijada yolg‘on, chalg‘ituvchi yoki bir tomonlama talqin qilingan xabarlar keng auditoriyaga yetib borishi mumkin. Bunday axborotlar jamoatchilik fikrining noto‘g‘ri shakllanishi, ijtimoiy ziddiyatlarning kuchayishi hamda shaxslararo munosabatlarda ishonchsizlikning ortishiga sabab bo‘lishi ehtimoldan xoli emas.Shu sababli zamonaviy media makonda axborotni tanqidiy baholash ko‘nikmasi alohida ahamiyat kasb etadi. Foydalanuvchi har qanday xabarni qabul qilishdan oldin uning muallifi va manbasini aniqlashi, e’lon qilingan sanasiga e’tibor berishi, keltirilgan dalillarni boshqa ishonchli manbalar bilan taqqoslashi zarur. Ayniqsa, hissiyotlarga kuchli ta’sir qiluvchi, shoshilinch ravishda tarqatishga undovchi yoki aniq dalillarga tayanmagan xabarlarga nisbatan ehtiyotkor munosabatda bo‘lish muhimdir.

Mazkur yondashuv mediamadaniyatning amaliy namoyon bo‘lish shakllaridan biri hisoblanadi.Zamonaviy media muhitning rivojlanishida ijtimoiy tarmoqlar ham muhim o‘rin tutadi. Ular axborot almashish, jamoatchilik fikrini shakllantirish, ijtimoiy tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash va turli guruhlar o‘rtasidagi muloqotni rivojlantirish imkonini beradi. Blogerlar va mustaqil kontent yaratuvchilar ham jamoatchilikka axborot yetkazish jarayonining faol ishtirokchilariga aylangan. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarda axborot tarqatish imkoniyatining kengligi foydalanuvchilardan yuqori darajadagi mas’uliyatni talab qiladi. Chunki tekshirilmagan xabarni qayta ulashish ham uning keng tarqalishiga sabab bo‘lishi mumkin.Media makonda e’tibor va auditoriya faolligi uchun raqobatning kuchayishi ham axborot mazmuniga ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayrim kontent yaratuvchilar foydalanuvchilarning e’tiborini jalb qilish maqsadida shov-shuvli sarlavhalar, hissiyotlarga ta’sir etuvchi tasvirlar yoki voqelikni bir tomonlama yoritish usullaridan foydalanishi mumkin. Bunday sharoitda axborotning ommabopligi uning haqqoniyligini anglatmasligini tushunish zarur. Ko‘p

ko‘rilgan, ko‘p baholangan yoki keng tarqalgan xabar ham tekshirish va tahlil qilishni talab etadi.Mediamadaniyatning dolzarbligini oshirayotgan omillardan yana biri — sun’iy intellect texnologiyalarining rivojlanishidir. Generativ sun’iy intellekt vositalari matn, tasvir, audio va videomateriallarni yaratish hamda o‘zgartirish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Bu texnologiyalar ta’lim, ilm-fan, ijodkorlik va kommunikatsiya sohalarida yangi imkoniyatlar yaratishi bilan birga, soxta tasvirlar, sun’iy ravishda yaratilgan ovozlar va voqelikni noto‘g‘ri aks ettiruvchi videolarning tarqalishi bilan bog‘liq xavflarni ham yuzaga keltiradi. Jumladan, deepfake texnologiyalari yordamida shaxsning yuz ifodasi yoki ovoziga taqlid qilish orqali u aytmagan so‘zlarni aytgandek, sodir etmagan harakatlarni bajargandek ko‘rsatish mumkin. Bunday vaziyatda media mahsulotning tashqi ko‘rinishi yoki texnik sifati uning haqiqiyligini belgilovchi yagona mezon bo‘la olmaydi. Aksincha, axborotning kelib chiqishi, dastlabki manbasi, boshqa mustaqil manbalardagi tasdig‘i va mavjud dalillar bilan muvofiqligi tekshirilishi lozim. Demak, sun’iy intellekt vositalari keng qo‘llanilayotgan sharoitda mediamadaniyat insonning nafaqat axborotni iste’mol qilish, balki raqamli kontentning ishonchliligini baholash salohiyatini ham ifodalaydi.

Mediamadaniyatning yana bir muhim jihati axborot iste’molida inson huquqlari va erkinliklariga rioya etish bilan bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida axborotni izlash, olish va tarqatish huquqi kafolatlangan. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 19-moddasida ham har bir insonning o‘z fikriga ega bo‘lishi, uni erkin ifoda etishi, shuningdek, axborot va g‘oyalarni turli vositalar orqali izlash, olish va tarqatish huquqi e’tirof etilgan.[1] Mazkur tamoyillar axborot erkinligining xalqaro miqyosda tan olingan huquqiy asoslarini ifodalaydi.Shu bilan birga, axborot erkinligi undan foydalanish jarayonida mas’uliyatni inkor etmaydi. Boshqa shaxslarning sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish, shaxsiy hayot daxlsizligiga rioya etish, mualliflik huquqlarini buzmaslik hamda tekshirilmagan ma’lumotlarni haqiqat sifatida tarqatmaslik mediamadaniyatning muhim mezonlari hisoblanadi. Demak, mediamadaniyat axborot olish erkinligi va axborotdan foydalanish mas’uliyati o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga xizmat qiladi. Mediamadaniyatni shakllantirishda ta’lim tizimining o‘rni ham beqiyosdir. Ta’lim jarayonida talaba va o‘quvchilarga axborot manbalarini tahlil qilish, fakt va fikrni farqlash, manipulyativ usullarni aniqlash, raqamli xavfsizlik qoidalariga rioya etish hamda internetda odob-axloq me’yorlariga amal qilish ko‘nikmalarini singdirish zarur. Bu borada amaliy mashg‘ulotlar, axborotlarni qiyosiy tahlil qilish, soxta xabarlarni aniqlashga qaratilgan topshiriqlar va muammoli vaziyatlarni muhokama qilish samarali usullar bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, raqamli gigiyena qoidalariga amal qilish ham mediamadaniyatning tarkibiy qismidir. Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, murakkab parollardan foydalanish, noma’lum havolalarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish, axborot iste’moliga sarflanadigan vaqtni me’yorlash va

internetdagi muloqotda netiket qoidalariga rioya etish raqamli muhitda xavfsiz faoliyat yuritishga yordam beradi. Bunday ko‘nikmalar insonning nafaqat texnik xavfsizligini, balki ruhiy osoyishtaligi va ijtimoiy munosabatlarining barqarorligini ta’minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib, mediamadaniyatni rivojlantirish alohida shaxsning axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini takomillashtirish bilangina cheklanmaydi. U jamiyatda ishonchli axborotga bo‘lgan talabni oshirish, jamoatchilik fikrining ongli shakllanishiga ko‘maklashish, axborot manipulyatsiyasining salbiy oqibatlarini kamaytirish va raqamli muhitda mas’uliyatli xulq-atvorni qaror toptirishga xizmat qiladi.Mediamadaniyat zamonaviy axborotlashgan jamiyatning muhim ijtimoiy-madaniy ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib, shaxsning media makonda ongli, tanqidiy va mas’uliyatli faoliyat yuritishini ta’minlaydi. Axborot oqimining jadallashuvi, ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi va sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi sharoitida axborotning ishonchliligini aniqlash, soxta xabarlarni farqlash hamda raqamli xavfsizlik qoidalariga rioya etish zarurati yanada ortib bormoqda.Mediamadaniyatning yuksalishi, avvalo, shaxsda mustaqil va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish, axborot manbalariga nisbatan ongli munosabatni rivojlantirish hamda internetdan foydalanish madaniyatini takomillashtirish bilan bog‘liq. Shu bois ta’lim muassasalarida media va axborot savodxonligini rivojlantirish, jamiyatda ishonchli axborot iste’moli tamoyillarini keng targ‘ib qilish va raqamli mas’uliyatni kuchaytirish muhim vazifalardan hisoblanadi. Umuman olganda, mediamadaniyat insonning axborot makonidagi erkinligi, xavfsizligi va mas’uliyatini o‘zaro uyg‘unlashtiruvchi muhim omildir. Uni rivojlantirish zamonaviy jamiyatda axborotdan samarali foydalanish, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash va ongli fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish uchun zarur shartlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyot:

1. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. 19-modda. — URL: https://constitution.uz/oz/pages/humanrights (murojaat qilingan sana: 12.10.2026).
2. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. 1948 yil, 10 dekabrda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Bosh Assambleyasining 217 á(Sh). https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/uzb.pdf
3. [1] Fuqaroviy va siyosiy huquqlar to‘g‘risida xalqaro pakti. 1966-yil 16-dekabr, Nyu-York. https://lex.uz/docs/-2640479
4. [1] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023.